

Srpko Leštarić:

DVA POGLEDA NA RAZLIKE MEĐU ARAPSKIM DIJALEKTIMA

Prilog razmatranjima o arapskoj diglosiji i savremenoj jezičkoj situaciji

Apstrakt

Ovaj rad donosi novije informacije o dilemama i teškoćama u određivanju broja savremenih dijalekata unutar bića arapskog jezika u svetlu temeljnog pitanja o razlikama između savremenog književnog (pisanog) arapskog jezika i njegovih govornih formi.

Razgraničenje pojmova jezika i dijalekata nije uvek jednostavno i naučnici često ne mogu da se slože oko pitanja da li je idiom koji u svom saobraćaju upotrebljava neka ljudska zajednica zaseban jezik ili dijalekat nekog jezika. Ovo pitanje se posebno zaoštava u kulturama u kojima je jezički razvoj doveo do diglosijalnog rascepa koji se manifestuje u temeljnom odsustvu funkcionalnog poklapanja između glavnih oblika jednog jezika – pisanog (obično jednog) i više govornih.

Upravo takav je slučaj u arapskom. Školovani Arapi iz međusobno udaljenih krajeva najlakše se sporazumevaju na mešovini tzv. književnog arapskog jezika i svojih maternjih dijalekata. Postavlja se pitanje da li je arapski jezik jedan ili ih ima više, a razni izvori na njega nude različite odgovore.

Ključne reči: jezik, dijalekat, varijante, govorni jezik, diglosija, funkcionalno nepoklapanje.

Pitanja koja otvaraju vrata sociolingvistike

Koliko jezika ima u svetu? Koliko ljudi govori svakim od postojećih jezika? Da li se na svim tim jezicima piše i kojim pismima? Kako se međusobno sporazumevaju govorioci srodnih jezika a kako govorioci dijalekata koji pripadaju jednom jeziku?

Na ova i brojna druga pitanja nauka o jeziku, danas razudjena u velik broj disciplina, oduvek nastoji da da ubedljive odgovore. Neki od tih odgovora danas se smatraju konačnim. Ipak, razlike u gledanjima na neke od ovih i drugih jezičkih pojava još uvek su velike i mnogobrojne.

Među takvim pitanjima dva su osobito zanimljiva. To su pitanja *Šta je jezik?* i *Šta je dijalekat?* Pokazalo se da jasnu razliku između pojma jezika i pojma dijalekata nije uvek moguće ustanoviti.

Neke sličnosti i razlike između jezika i dijalekata

Dejvid Kristal (David Crystal) u svojoj impresivnoj *Kembričkoj enciklopediji jezika*¹ navodi: „U većini slučajeva, razlika između jezika i dijalekta prilično je jasna. Uzmimo za primer engleski jezik, u kome regionalni vokabular i različiti lokalni izgovori ponekad mogu znatno otežati sporazumevanje, ali uprkos tome niko ne spori činjenicu da postoji jedinstvena zajednička jezička osnova koju svi izvorni govornici prepoznaju kao engleski jezik i koja se potvrđuje opštom upotrebom standardnog pisanog jezika, i zajedničkim književnim nasleđem.“

Ako bismo na slučaj Arapa i njihovoga jezika primenili ovo gledanje, morali bismo prihvatiti da je arapski jezik takođe jedinstven jezik, samo s većim brojem dijalekata.² U njemu je diglosijalni rascep, doduše, neuporedivo dublji i potvrđen mnogim naučnim studijama. No, to nije zato što se njegovi dijalekti među sobom razlikuju više nego *varijante* (engleska, američka) engleskog jezika ili različni engleski govorni dijalekti među sobom, već iz razloga koji suštinski markiraju stanje u jednom jeziku kao stanje diglosije, „dvojezičja“: temeljno odsustvo *funkcionalnog poklapanja* između dvaju, katkad i više, glavnih oblika jednog jezika. To u engleskom već ne važi.

Sredinom osamdesetih izgledalo je da je oko broja živih jezika u svetu postignut kakav-takav konsenzus. Većina istraživača na polju sociolingvistike i demografske lingvistike slagala se da ih ima oko 4.500.³ Neki se, istina, gase, neki poluzaboravljeni oživljavaju, treći se rađaju putem faktičke divergencije dijalekata ili uz štedru pomoć političkih procesa, a neke, poput esperanta ili volapika, projektuje čovek koji se nada da bi se svi ljudi mogli, kao u starozavetnom mitu, sporazumevati jednim, zajedničkim jezikom, zadržavajući svoje maternje. Otuda broj jezika u svetu jeste promenljiv, ali u odnosu na ukupan broj ta je promenljivost neznatna.

Kriterijuma za utvrđivanje statusa nekog idioma prema kojima će ovaj biti tretiran kao jezik ili kao dijalekat takođe ima više.⁴

Pored osnovnih kriterijuma, genetskog i tipološkog, značajni su i drugi, pri čemu nisu svi istog reda: uzajamna razumljivost, stepen komunikativne sposobnosti, leksička sličnost, fonetski asortiman, funkcija – da li određeni idiom uopšte poseduje pisanu formu, služi li za sporazumevanje samo u govornom ili samo u pisanom obliku ili u oba ta oblika, da li je rezervisan samo za određeno polje ljudskih aktivnosti itd.

Očigledno, ni danas, kada su jezici kudikamo bolje izučeni i sistematizovani nego pre samo dvadeset i pedeset, a kamoli sto godina, ne može se uvek jednoobrazno utvrđivati razlog da se neki idiom smatra jezikom a ne dijalektom ili obrnuto. Razlozi mogu biti različiti i ono što će važiti u jednom slučaju, u drugom ne mora važiti.⁵

Ipak, jedino što bi moglo znatnije uticati na procenu i promenu broja jezika u svetu jeste promena načina gledanja na fenomen jezika i, određenije, na relaciju jezik–dijalekat.

---

¹ Kristal 1996:284.

² Nije, doduše, sigurno da li bi se na isti način mogao tretirati i kineski, gde u osam, deset ili više dijalekatskih grupa – koje su uzajamno nerazumljive – ima više stotina dijalekata, ali se pismeni deo „nacije“ tradicionalno služi jednim pismom i jezikom, pa se sve to obilje obično označava kao jedan, kineski jezik. Suprotna je situacija u Skandinaviji, gde je svaka zemlja proglasila svoj „jezik“ za zaseban, pa tako postoji pet jezika, mada je, čisto lingvistički gledano, reč o dijalektima ukupno dvaju jezika.

³ Na ovo ukazuju mnogi izvori, vid. na srpskom: Bugarski 1986, Kristal 2003 (u prevodu Aleksandre Bajazetov-Vučen). Na engleskom: Voegelins 1977, gde se navodi 20.000 naziva jezika ili dijalekata, svrstanih u 4.500 živih jezika.

⁴ Za zoran prikaz tipova odnosa između dijalekta i jezika vid. takođe Kristal 1996:287 (dijagram s pet tipova).

⁵ Stoga se i kaže da je jezik dijalekat koji ima vojsku i birokratiju. Isto tako, kaže se da je dijalekat jezik koji nije politički uspeo. Ovo su krilatice koje najbolje opisuju razvoj glavnih književnih jezika od renesanse naovamo, a napose u poslednjih sto pedeset godina.

Arapski jezik ili arapski jezici?

Arapski je afroazijski jezik semitske porodice. Bliže, on pripada južnom ogranku centralne grupe semitskih jezika. Njime, kao maternjim jezikom, govori preko 200 miliona ljudi, a kao drugim jezikom njime se služi još ne tako malo miliona duša. Klasični (ili književni) arapski je sveti jezik islama i upotrebljava se kao *lingva franca* među obrazovanim svetom u čitavom arapskom govornom području. Kolokvijalni arapski ima mnogo modernih dijalekata, od kojih su neki uzajamno više ili manje nerazumljivi.⁶

Ovi podaci ne iziskuju preispitivanje, s iznimkom promenljivog detalja o broju govornika. No, šta je s arapskim govornim idiomima? Ako ih ima mnogo i ako su „neki uzajamno nerazumljivi“, kako ih okvalifikovati? I da li će i posle temeljnijih ispitivanja tog aspekta arapsko jezičko biće u našim očima izgledati jedinstveno?

U svom slavnom i mnogoizdavanom delu *Ethnologue: Languages of the World* B. Grajnz navodi osnovne principe kojima se rukovodila u klasifikaciji jezika sveta.⁷ Kako je njeno istraživanje deo šireg projekta čiji je cilj da se utvrdi na kojim jezicima u svetu može, a na kojim ne može, prema aktuelnom stanju, širiti kultura putem pisane reči, krunsko načelo glasi: *svi dijalekti koji se navode pod pojedinim jezikom mogu koristiti jednu te istu literaturu i obrazovne materijale*.⁸

Gde to nije slučaj, gde se dokaže suprotno, idiomi o kojima je reč proglašavaju se jezicima, idiomi prvog sledećeg nižeg reda, do tada mahom smatrani subdijalektima, stiču status dijalekata (ako sami ispunjavaju pomenuti uslov), njihove niže forme – subdijalektima, a u okviru ovih dalje se razmatraju još niži oblici i funkcionalni stilovi vezani za specifične oblasti života (nauke, struke, zakona, umetničkih grana i književnih žanrova, ritualnih radnji itd.)

Otuda ovo istraživanje konstatuje da u svetu postoji ili je postojalo, do sredine poslednje decenije XX veka, oko 12.000 jezika kojima se pridružuje 39.000 imena jezika ili dijalekata. Spomenuto trinaesto izdanje sadrži informacije o 6.703 poznata živa i izumrla jezika, uz mnoštvo geografskih, kadšto i demografsko-lingvističkih mapa – na žalost, ne i dijalektoloških, s izoglosama.

Govoreći o arapskom jeziku, Barbara Grajnz iznosi tvrdnju da postoji ni manje ni više nego 36 arapskih jezika. Za književni arapski se jezgrovito navodi: *Nije materinji jezik, ali se uči u školama*.⁹

---

⁶ Kristal, *ibid.*, 316.

⁷ Barbara F. Grimes, *Ethnologue: Languages of the World*, 13th Edition, Dallas, SIL, 1996. donosi hiljade ažuriranih podataka u odnosu na prethodno, 12. izdanje, koje se pojavilo 1992. Delo se sastoji iz tri segmenta: (1) *Ethnologue: Languages of the World*, xi, 967 pp.; (2) *Ethnologue Language Name Index to the Thirteenth Edition*, 288 pp.; (3) *Ethnologue Language Family Index to the Thirteenth Edition*, vi, 126 pp. Prošle, 2013. godine izašlo je 17. izdanje, koje je samo elektronsko i nabroja 7.105 živih jezika, a 16, iz 2009. bilo je poslednje u klasičnoj štampanoj formi. Prvo izdanje izašlo je 1951, donoseći podatke o 46 jezika ili jezičkih grupa. B. Grajnz uređivala je ediciju od 1971. do 2000, kada je pod njenim vodstvom izašlo 14. izdanje. O istoriji ovog jedinstvenog projekta više na internetu, na adresi http://archive.ethnologue.com/15/ethno_docs/introduction.asp.

⁸ Edicija *Ethnologue* drži se (ili bar to deklariše kao načelo) kriterijuma ISO 639-3, koji se zasniva prvenstveno na uzajamnoj sporazumljivosti.

⁹ Evo šta se još navodi o tom jeziku: ARABIC, STANDARD (HIGH ARABIC, AL FUSHA, AL ARABIYA) Estimated in all countries first language speakers of all Arabic varieties 202,000,000 (1991 WA). Middle East, north Africa, other Muslim countries. Semitic, Central, South, Arabic. Dialects: MODERN STANDARD ARABIC (MODERN LITERARY ARABIC), CLASSICAL ARABIC (KORANIC ARABIC, QURANIC ARABIC). Not a mother tongue, but taught in schools. Used for education, official purposes, written materials, and formal speeches. Classical Arabic is used for religion

Od preostalih 35 jezika u ovoj klasifikaciji, u evroazijskom delu arapskog sveta (koji nužno uključuje i neke granične dijalekte ili jezike – one koji se govore na razmeđu Levanta i Egipta, zatim Jemena i susednih afričkih teritorija itd.) govori se ukupno 21 jezik. Svaki od ovih jezika nosi u svome imenu pridev *arapski*.

Prvi je, dakle, onaj slavni književni arapski jezik preko kojega je Evropa saznala za mnoga dela antike i kojim se nikada i nigde nije govorilo (izuzev u retkim prilikama – u važnijim verskim propovedima, danas i u vestima na radiju i televiziji i u vrlo zvaničnim kontaktima sa strancima). On *nije maternji jezik*, ali je jedinstven širom arapske domovine. Javlja se u dve varijante (to je bolje reći nego *u dva dijalekta*, kako ove oblike naziva B. Grajnz) – klasičnoj – jezik *Kurana* i najboljih klasičnih dela nauke i umetnosti i savremenoj – jeziku moderne književnosti i žurnalistike.

Svi ostali su govorni jezici, na kojima nema pisane reči. Tačnije bi bilo reći da je ima relativno malo i možda ne na svim tim idiomima, mahom poslednjih decenija (u popularnim scenskim delima, često i u dijalozima u romanima i u poeziji pesnika „nativaca“), pri čemu je svaki od ovih idioma takođe razvio manji ili veći broj svojih dijalekata i subdijalekata.

Očigledno, autori na čelu s Barbarom Grajnz smatraju da se govornici severne i srednje Mesopotamije, recimo, ne bi dobro snalazili s literaturom koja bi bila na onom drugom od ta dva idioma, pa su oba proglašena odvojenim jezicima. Isto važi i za Arape s juga Palestine i one sa severa Sirije, za stanovnike Hidžaza i Nedžda, itd.

Štaviše, po autorima te studije, svaka od ovih susednih grupa već *govori svojim jezikom*, nedovoljno razumljivim i za iole udaljenije komšije iz istog naroda, čak i dok se javlja isključivo u funkciji *govornog jezika*.¹⁰ Ideja *arapske domovine* (koja je za većinu Arapa neupitna) dobrim delom počiva koliko na pojmu velike *arapske nacije* od Indijskog do Atlantskog okeana, ili *arapstva*, toliko i na jedinstvu *arapskog jezika*, ali, premda je panarabizam kao politički pokret i ideologija već odavno zapao u letargiju iz koje se možda nikad neće probuditi, ne bi se moglo reći da jezička praksa u svemu podržava navedene teze Grajnzove i njenog tima. Doduše, ne bi se, isto tako, moglo reći ni da ih obara.

Arapska lingvistička situacija i jezička praksa

Arapi se – istina, kad moraju, tokom i posle školovanja – snalaze s literaturom i obrazovnim „materijalima“ na nematernjem idiomu – književnom arapskom. Možda treba dodati: isto onako dobro kao što su se snalazile pismene renesansne glave s latinskim i neolatskim, dok su kod kuće i na ulici govorili svojim maternjim idiomima: raznim dijalektima budućih velikih jezika – italijanskog, francuskog, španskog, nemačkog, engleskog itd.

---

and ceremonial purposes, having archaic vocabulary. Modern Standard Arabic is a modernized variety of Classical Arabic. In most Arab countries only the well educated have adequate proficiency in Standard Arabic, while over 100,500,000 do not. National language. Braille Bible. Braille Scripture in progress. Bible 1984–1991. NT 1980–1982. Bible portions 1984.

¹⁰ Razdaljine su, kao što je opštepoznato, relativna stvar; udaljenim krajevima unutar evropskog geografsko-kulturalnog kruga, onim, dakle, u kojima se prilično *različito govori*, smatraju se, često, već gradovi i sela koje dele desetine kilometara, a kadšto i veći potoci ili manja brda. U ogromnim pustinjskim prostranstvima arapskih zemalja ova rastojanja i razdelnice smatraju se ništavnim (s izuzetkom gušće naseljenih krajeva u plodnim dolinama većih reka i drevnih gradova koji postoje u kontinuitetu) i tek udaljenosti od nekoliko stotina kilometara dele „susedne“ oblasti i njihove prepoznatljive govore.

Istina je da se pismeni Arapi iz međusobno udaljenih krajeva, čiji se govorni dijalekti, dakle, veoma razlikuju, najlakše sporazumevaju na nekoj mešavini književnog jezika i svojih maternjih dijalekata. Svaki Bagdađanin reći će vam da ne razume govor svojih zemljaka s juga Iraka. Isti je slučaj sa žiteljima Aleksandrije i njihovih zemljaka iz Gornjeg Egipta, pa je tako i drugde po većim arapskim zemljama. Ali i neškolovani Arapi iz susjednih oblasti, pa i iz susjednih zemalja, relativno se uspešno sporazumevaju govoreći svak svojim dijalektom, uz nužna približavanja.¹¹

S druge strane, kod Barbare Grajnz nailazimo na tvrdnju da su mosulski i bagdaski idiom mesopotamskog arapskog, recimo, različiti jezici – a upravo tu tvrdnju, i mnoge druge slične, eksplicira knjiga koju je uredila ova naučnica – podrazumeva da se prirodni govornici ovih dvaju idioma ne mogu uspešno sporazumevati o iole složenijim temama. Isto bi imalo da važi i za svaka druga dva susedna „arapska jezika“ po datoj klasifikaciji.

Ova tvrdnja ne počiva na detaljnim statističko-lingvističkim podacima kakvima se raspolaže u slučajevima zapadnoevropskih jezika i ne zvuči ubedljivo. Istina, sa stanovništa leksike, unutar fundusa od dve-tri stotine do nekoliko stotina osnovnih reči, mnoge važne reči potpuno se razlikuju već među obližnjim arapskim govornim idiomima, ili neke iste reči imaju i sasvim različita značenja; fonetske razlike su uočljive, a ni morfologija i sintaksa nisu podudarne. Da bi dali današnje govorne dijalekte, stari arapski dijalekti razvijali su se, odvojeno jedan od drugoga, na ogromnom geografskom prostoru tokom punih četrnaest stoleća, izloženi uticajima genetski i tipološki različitih susjednih jezika.

Ipak, dok s jedne strane, nativni govorioci s krajnjeg istoka arapskog sveta zaista teško mogu da se sporazumeju s onima s krajnjeg zapada, i dok se sa sličnim problemima često suočavaju i oni koji govore ne tako ekstremno udaljenim dijalektima (libijski iz okoline Bengazija i južnolevantinski, primerice), mora se, s druge strane, uvažiti i činjenica da razlike među pojedinim arapskim govornim dijalektima, zvali ih mi dijalektima ili jezicima, nisu tako drastične.

Da bismo bolje shvatili kako to izgleda u praksi i bar donekle proverili verodostojnost iznetih protivstavljenih tvrdnji, ovde ćemo pokušati da prikažemo konkretne slučajeve takvih situacija, na primerima postojećih tekstova uzetih iz arapske narodne tradicije. Ovi tekstovi nose glavna obeležja dijalekata – ili jezika – na kojima su nastali.

Uz pomoć primera koje ćemo navesti nećemo moći da utvrdimo pravi stepen sporazumljivosti posmatranih idioma, niti to može biti cilj ovog kratkog pogleda na maleni deo razlika među dva-tri ili četiri živa arapska idioma, uz to situirana u geografski relativno bliskim oblastima.¹²

No, pre svega toga, da bi nam ove paralele bile jasnije, pogledajmo još neke činjenice iz knjige. U njoj su opisani i klasifikovani i svi drugi nama poznati jezici, pored mnogih za koje nikada nismo ni čuli.

---

¹¹ Ne bismo smeli zaboraviti da gotovo svaki čovek, bio pismen ili nepismen – a za pripadnike jednog u osnovi nomadskog naroda, kakav je arapski narod u davniini bio većma a u izvesnoj meri je i danas, ovo sigurno važi – obično poznaje priličan broj karakterističnih osobina govora ljudi istog jezika u susjednim krajevima, a ako je blizak sused s ljudima drugog jezika obično govori i taj jezik ili bar zna što god i od toga jezika. Kako ovakva znanja spadaju u normalnu govornu kompetenciju svakog pojedinca, nema nijednog dobrog razloga da se ignorišu i da se stvaraju veštačke pretpostavke.

¹² Nećemo ispitivati nijedan od nivoa generisanja i transformisanja jezika na način koji bi nam to garantovao. Takav cilj iziskivao bi dugotrajan i sistematičan timski rad, kao i punu, a ne delimičnu jezičku kompetenciju.

Podaci o najvećim svetskim jezicima i našem jeziku

Prema Grajnzovoj, engleski, mada ima oko 322 miliona izvornih govornika na raznim tačkama planete (a čak 470 uključujući i one kojima je engleski drugi jezik) u Velikoj Britaniji uključuje 31 dijalekat (pored 13 drugih jezika koji se tu govore ili su se govorili), u SAD samo jedan – *Black English* (pored 211 drugih jezika, sadašnjih i negdašnjih) u Kanadi ni jedan (pored drugih 77 jezika), u Australiji tri (mimo drugih 265 jezika, sadašnjih i negdašnjih) itd. Nema, dakle, potvrde novije dijalekatske divergencije. Ističe se da engleski jezik poseduje “60% leksičke sličnosti (lexical similarity) s nemačkim, 27% s francuskim, 24% s ruskim.”

Španski je na 3. mestu s 266 miliona govornika u celom svetu (322 ako se računaju i oni kojima je to drugi ili treći jezik).¹³ Sličnih primera ima napretek, kako među „malim“, tako i među „velikim“ jezicima.¹⁴

Ruski, sa svih svojih 170 miliona govornika (od čega 135 onih kojima je to maternji jezik) ima dva dijalekta – severni i južni.

Srpskohrvatski (*Serbocroat*) ili srpski (*Serbian language*) se u toj podeli smatra jednim jezikom, s 21 milionom govornika i četiri *dijalekta* – štokavskim, čakavskim, kajkavskim i torlačkim (njegov kôd u sveobuhvatnoj klasifikaciji je SRC). Ali se, istovremeno, uz podatke o Hrvatskoj navodi kao *Croatian language*, pod istim kodom, s ukupno 21 milionom govornika, a uz podatke o Bosni opet pod istim kodom SRC, pod imenom *Bosnian* i podatkom o 4 miliona govornika u samoj državi, opet s ukupno 21 milionom govornika u svetu.

Ono što obično nazivamo kineskim jezikom, pak, sastoji se od 12 jezika. Na područjima gradova kakvi su Njujork ili London, gde je broj raznih etnikuma i otuda jezika ogroman, prisutno je svih dvanaest, a prevlađuju tri.¹⁵

Difuzija istočnoarapskih govornih idioma

---

¹³ U samoj Španiji govori se 16 (14 živih i 2 izumrla) jezika uz osam dijalekata španskog jezika. „Asturian has about 80% *intelligibility* with Spanish (R. A. Hall, Jr. 1989), enough to cause *disruption of communicative ability* (T. Erickson SIL 1992), whereas Spanish has 89% *lexical similarity* with Portuguese, 85% with Catalan, 82% with Italian, 76% with Sardinian, 75% with French, 74% with Rheto-Romance, 71% with Rumanian. At the same time, the Aragonese dialect of Spanish is different from the Aragonese language. Leonese may have *limited inherent intelligibility* with Spanish, and may be extinct. Leonese has *similarities* to Asturian.“

¹⁴ “Ryukyu languages are 62% to 70% cognate with Tokyo dialect of Japanese. Kyushu dialects, especially Kagoshima, are quite divergent. Kagoshima is 84% cognate with Tokyo dialect.” Ili: “89% lexical similarity with Italian, 80% with Sardinian, 78% with Rheto-Romance, 75% with Portuguese, Rumanian, and Spanish, 29% with German, 27% with English.” *Ethnologue*, 15th ed., 2005.

¹⁵ Jedan sudski tumač s Menhetna izveštava: „Pri saveznom sudu na Menhetnu, gde radim, na španski ide oko 70% opterećenja našeg suda. Ostalih 30% uglavnom otpada na azijske jezike, osobito kantonski, mandarinski i *fluxou* kineski.“ Beogradom su decenijama defilovali Arapi iz svih krajeva arapskog sveta, pa bi bilo zanimljivo čuti reč naših iskusnijih sudskih tumača za arapski o njihovim eventualnim pokušajima da ubede sud u neophodnost da okrivljenom na ročištu, kao i svedocima Arapima, osobito pri unakrsnom ispitivanju, postavljaju potpitanja. Ovo je praktično neophodno usled teškoća u sporazumevanju (mada je to tada neuputno iz više razloga, pretežno formalnih). Jer ne samo što se arapski dijalekti u nas doskora uopšte nisu izučavali na filološkim studijama već se oni katkad toliko razlikuju i među sobom i, naročito, od književnog idioma, da je s mnogim izvornim govoriocima „arapskog jezika“ nemoguće sporazumevati se ako niste duže vreme boravili baš u njihovoj rodnoj zemlji, možda i baš u njihovoj pokrajini (neke arapske zemlje prostiru se na više stotina hiljada pa i više od milion kvadratnih kilometara), posvećujući se svakodnevno usvajanju njihovog govornog idioma ili ozbiljnom izučavanju bar dva druga (ali ne suviše udaljena!) arapska govorna idioma.

Na planu difuzije govornih idioma, Barbara Grajnz navodi novije i preciznije podatke od ostalih autora, uz pomenute razlike terminološke naravi. Tako, egipatski govorni arapski je na 25. mestu u svetu po broju govornika (oko 40 miliona govornika), a još devet mesta na listi od sto najrasprostranjenijih jezika sveta zauzimaju drugi *arapski jezici*.¹⁶ U polju koje se odnosi na književni arapski jezik navodi se podatak iz 1991. godine o ukupnom broju od 202 miliona *potencijalnih korisnika* književnog arapskog jezika, kao i drugi podatak – da samo polovina tog tela kompetentno, mada samo izuzetno, koristi ovaj *jezik*.

Uz književni idiom, u istočnom delu arapskog sveta javljaju se sledeći govorni idomi (po abecednom redu, u engleskoj grafiji i nomenklaturi):

1. Baharna Spoken
2. Dhofari Spoken
3. Egyptian Spoken (Lower Egypt Arabic)
4. Gulf Spoken
5. Hadrami Spoken
6. Hijazi Spoken
7. Judeo-Iraqi
8. Judeo-Yemeni
9. Levantine Bedawi (Northeast Egyptian Bedawi)
10. Mesopotamian Spoken
11. Najdi Spoken
12. North Levantine Spoken
13. North Mesopotamian Spoken
14. Omani Spoken
15. Sanaani Spoken
16. Shihhi Spoken
17. South Levantine Spoken
18. Ta'izzi-Adeni

Ovome valja dodati i dva evropska i jedan srednjoazijski oblik:

19. Cypriot Spoken Arabic;
20. Jakati, 157.000 govornika u Moldaviji; u Rumuniji se, uglavnom u Bukureštu, poslednje decenije formirala kolonija od 40–60.000 duša, u kojoj preovlađuju severni dijalekti – levantski i mesopotamski;
21. Tajiki Spoken Arabic, (Jugari, Bukhara Arabic, Bukhara Arabic, Tajiki Arabic, Central Asian Arabic, kod mu je ABH) 1,000 in Tajikistan; 5,000 in Afghanistan (1967 Farhadi); 6,000 in all countries.

Ovde se ne možemo upuštati u opise ovih idioma i sistematizovanje njihovih svojstava. Sve što se još može dodati o njima jeste da su neki od njih uzajamno razumljivi s većinom ostalih istočnoarapskih dijalekata, dok su neki jedva razumljivi i prvim susedima.¹⁷

UPOREDNI TEKSTOVI

---

¹⁶ Alžirski govorni arapski je na 40. mestu, a ostali *arapski jezici* zauzimaju i 51, 52, 59, 62, 79, 81 i 93. mesto.

¹⁷ Tako je, primera radi, kairski vernakular, uprkos svojim brojnim osobenostima u odnosu na istočnije idiome, počeo postajati razumljiv posredstvom prodora egipatskog filma i, naročito, televizijskih serija u svakodnevni život arapske porodice na Istoku.

Pogledajmo na primeru jednog te istog teksta kako govore Arapi iz raznih krajeva Arapskog istoka (zapadne krajeve ovde ne smemo ni pokušati da uzmemo u obzir). Kontrastiraćemo narativne sekvence približno istog značenja na 4 od tih 36 arapskih „jezika“: na tri govorna dijalekta – bagdaskom, jerusalimskom i kairskom i – na tzv. književnom ili „pravilnom“ arapskom (*al-‘arabiyya al-fuṣḥā*).¹⁸ Drugi od četiri pomenuta idioma gradi izvestan „most“ od prvog ka trećem ili obrnuto – zavisi od ugla gledanja, jer istorija jezika nije dosad tačno ustanovila kojim je putevima išao njihov razvoj i šta je čemu prethodilo.

Tekstovi su uzeti iz autentičnih dela narodne (usmene) književnosti zapisanih na spomenutim idiomima. Polazićemo uvek od originalnog teksta i njegovog prevoda na srpski, a poređenje i kontrastiranje s ostala tri oblika doći će potom, u shodnom paralelizmu. Vrlo je važno imati na umu da je ovde primenjena naučna transkripcija, relativno široko prihvaćena u svetu pa i u našoj arabistici, precizna samo u području arapskih konsonanata. Iako vrlo praktična za prenos tekstova na književnom arapskom jeziku, (jer je uspešno šematizovana po načelu monografskog uzajamno jednoznačnog preslikavanja – onom principu koji u srpskom nazivamo Vukovim pravilom), ona je bliža transliteraciji pa nije u stanju da precizno prikaže alofonska odstupanja unutar arapskog vokalizma ni u domenu književnog jezika, a kamoli govornih idioma. Otuda 15–30% fonetskog efekta tih tekstova, pored izvesnih neizbežnih nepreciznosti i ponekad očitih nedoslednosti u zapisivanju, ostaje prepušteno znanju (ili mašti) čitaoca.¹⁹

Jerusalimski govorni idiom kao osnova:²⁰

Rāhet il-bint ḡābet bedli mnīhe min ‘and nās akābir šaḥdi u ḥaṭṭethe fī-l-baqḡa u ḥamelethe ilā ummhe u saḥbet ḡarbhe u rāhet ‘alā-l-ḥammām ḥaššet ḡuwwa u ummhe warāha. Ḥaššū ta-ḡaslū u la ‘bū u-nbasatū waqt mā ḥaššū qāletlum il-bint il-faqīri il-qahwi illī šeribtūhe u kirā ḡasīlkum ilā-l-ḥammām enā be-ḥuṭṭū. Baqā ḥaddāmethe ummhe šū qālet ummhe qālet yā sittī enā nasīt eḡīb il-qīṭa ‘ ma ‘ī. Qaddemet hādī u ḡarbet ummhe kef u qāletla lēš b-tinsī tiḡībī ma ‘ki qīṭa ‘ hēki tsawwidī wučna ma ‘a-l-ḡemā ‘a. Qāmū in-nās qālū ma ‘aleyš yā sitt waṣal kul/l/ šī ilā-l-ḥamamgiyyi.

¹⁸ Ovde ne treba posebno isticati da su i svi govorni dijalekti svakog jezika *pravilni* u sebi, ali se tim pre ni ovde ne može olako upotrebiti termin *standardni jezik* budući da arapski, u stvari (kao ni srpski), nije standardizovan u punom smislu reči. Veličanstveni sistem normi koji je nastao kao plod rada više genijalnih starih arapskih gramatičara, po prilici indijskih ḡaḡa, verovatno tokom 8. i 9. veka, a možda i nešto kasnije, još uvek nije *standard* i možda to nikada neće ni biti.

¹⁹ Mnogo pre nego što će Nemačko orijentalističko društvo sredinom tridesetih godina 20. veka, oformivši vrhunski naučnostručni tim, izgraditi dosad najuspešiji i dan-danas najrašireniji sistem za transkripciju-transliteraciju jezika pisanih arapskim pismom (tzv. ZDMG-sistem, prema nazivu časopisa tog društva – *Zeitschrift des Deutsche Morgenländische Gesellschaft*), nemački semitista i, prilično neobično, botaničar, Bruno Majšner (Bruno Meißner, 1868–1947) objavio je u Lajpcigu 1903. godine, u slavnoj ediciji *Assyriologische Bibliothek*, knjigu pod naslovom *Neuarabische Geschichten aus dem Iraq – gesammelt, übersetzt, herausgegeben und mit einem erweiterten Glossar versehen*, primenivši u zapisivanju originalnih tekstova sopstveni, za tu priliku stvoren precizan sistem za transkripciju teksta na mesopotamskim govornim dijalektima arapskog. Bio je to briljantno izveden zadatak, ali je taj sistem toliko komplikovan da arapski tekst zapisan u njemu mogu čitati samo retki eksperti, koji uz naučne metode za transkripciju dobro poznaju i odnosnu dijalekatsku podgrupu.

²⁰ Iz priče *Gospodski hamam*, čiji su prevod i faksimil originala objavljeni u zbirci jerusalimskih narodnih priča *Antologija arapske narodne priče* (Vreme knjige, Beograd 1994.) Ovaj arapski idiom kod Grajnzove nosi naziv *South Levantine Spoken*. Originalni tekst može se naći na internetu, - <http://www.srpkolectaric.com/>.

Prevod na srpski:

Devojka ode, donese lepe haljine od neke gospode, isprosi ih, pa ih savi u bošču i odnese majci, pa krete i zaputi se u hamam. Uđe ona unutra, a majka za njom. Udoše, okupaše se, poigraše i zabaviše, a čim udoše [ta] siromašna devojka reče: „Ja plaćam kafu što ste popile i kupanje u hamamu!“ A njena sluškinja, [u stvari] njena majka, šta će reći? „Gospodarice“ – veli – „ja sam zaboravila da ponesem pare!“ Ova joj priđe pa joj opali šamar, povikavši: „Zašto si zaboravila da ponesesh pare, da nam tako ocrniš obraz pred družinom!“ Ustadoše žene govoreći „Nije važno, gospođo!“ i cela stvar dođe i do hamamdžike.

Prevod s jerusalimskog na bagdaski govorni idiom, približan izgovor:

Rāhet il-bneyya ḡābet hdūm zīena min ‘id nās akābir šahde wi haṭṭethe fī-l-buqča u ḡamelethe ilā ummhe u ṭil‘at wi rāhet ‘alā-l-ḡammām ṭabbet bīhi u ummhe warāha. Ṭabbū wi ḡassalau u twannesū u lummen ḡaššau qāletlum il-bneyya il-faqīra il-qahwa illī šeribtūhe wi-l-flūs māl ḡasīl bi-l-ḡammām ānī aḡuṭṭeh. Wi hnāna šinū qālet ḡaddāmthe ummhe qālet yā sittī ānī nāsiya eḡīb il-iflūs wiyyāya. Qamet hāyī u ḡarbet ummhe čeff u qāletla luēš tinsīna tḡībī il-iflūs wiyyāci tsawwidī wučna ḡiddām il-ḡemā‘a. Qāmū in-nās qālū ma yḡālif yā sitt wuṣal kul/l/ šī ilā-l-ḡammamḡiyye.

Prevod s jerusalimskog na kairski govorni idiom, približan izgovor:

Rāhat il-bint ḡābet hidūm gamīla min ‘and nās akābir šahza u haṭṭetha fī-l-bo‘ga u šāletha ilā ummiha u rāhat ‘alā-l-ḡammām ḡaššet guwwa u ummha warāha. ḡaššū u ḡaslū u la‘bū u wa‘t mā ḡaššau ālatlum il-bint il-fa‘īra il-‘ahwa illī šeribtūhe u-l-mašārī bita‘t il-ḡammām anā be-ḡuṭṭū. Di-l-wa‘ti ḡaddāmtha ummha ‘ālet ēh ālet yā sittī anā nasit b-egīb il-mašārī ma ‘āya. ‘Addemet hāzī u ḡarbat umha kef u ‘āletla nasīti tagībī il-mašārī ma ‘āki lēh hēke tsawwidī waghanā uddām il-gamā‘a. Aāmū in-nās ālū ma ‘aleyš yā sitt waṣal kul šī ilā-l-ḡammamḡiyya.

Prevod s jerusalimskog na književni (pisani) idiom, približan izgovor:

Dahabat al-bint wa atat bi-malābis ḡamīla ḡašalat ‘alayhā šāhidatan min dawī al-marātib al-iḡtimā‘iyya ar-rāqiya fa-razamathā fī qiṭ‘ati qumāš wa ḡamalathā ilā ummihā ummuhā ḡaraḡat wa dahabat ilā al-ḡammām fa-qad daḡalat hiyya wa ummuhā warā‘ahā. Daḡalatā wa-staḡammātā wa tasallayatā wa qad ḡāṭabat al-bint al-faqīra ḡīna duḡūlihā an-nisā’ al-lā‘ī laqiyathunna fī al-ḡammām qā‘ilatan: sawfa usaddidu anā ṭaman al-qahwa al-latī šaribtunnahā wa kaḡālika uḡrat al-istiḡmām. Wa ‘inda ‘dīn māḡā qālat ḡādīmatuhā wa hiyya ummuhā? Qālat: yā sayyidatī, innanī qad nasītu an aḡuḡa an-nuqūda ma ‘ī. Qāmat ḡādīhi wa ḡarabat ummahā bi-keffihā ummuhā qālat: limāḡā nasīti an ta‘ḡuḡī an-nuqūda ma ‘aki fa-qad sawwadti waḡhanā amāma al-ḡamā‘a. Qāmat an-nisā’ fa-qulna lahā inna ḡādā laysa muḡimman wa qad waṣala an-nab’ bi-mā ḡadaṭa ilā šāḡibati al-ḡammām.

Bagdaski govorni idiom kao osnova:²¹

²¹ Iz priče *Hasan Ljuskodjadac* (ḡasan akkāḡ ḡiṣūr il-bāḡilla), čiji su prevod i faksimil originala objavljeni

Rāḥ il-wazīr ḡāb iš-šābb il-yākil gišūr il-bāgilla u gāl māku et'as u eksel min hādā meyištugul kulšī u lā yikdī bes yākil gišūr il-bāgilla u yinām b-ḥarāba, gāl il-melik ḡībūha il-bneyya u zawwiḡūha ilah u ṭurdūhum b-ṭarag it-tōb li-bneyya min šāḡūlhā il-melik yrīdič libset 'aqd māl līrāt ḡawwa hdūmhā u rāḥet giddām il-melik illī zawweḡhā min iš-šābb il-yākil gišūr il-bāgilla wi-sma Ḥasan u ṭiradhā min il-qašr.

Prevod na srpski:

Vezir dovede onoga momka što je jeo ljuške od boba i reče kralju:

– Od ovoga nema ni bednijeg ni lenjeg; niti radi, niti se trudi – samo jede ljuške od kuvana boba i spava u nekoj razvalini!

Kralj naredi da dovedu devojkicu i da je udaju za ovoga, pa da je oteraju onako, samo u odeći koju bude imala na sebi. Ali devojkica, kad joj rekoše da je traži kralj, metnu oko vrata đerdan od dukata [i sakri ga] ispod haljina, pa tako ode pred kralja. On je udade za momka koji jede samo ljuške od boba po imenu Hasan, potom je najuri iz dvora.

Prevod s bagdaskog na jerusalimski govorni idiom, približan izgovor:

Raw(w)ah el-wezīr ḡāb eš-šabb ellī yākul ušūr el-fūl u āl mā fī eswa u eksel min hāzā mā biddō yešteḡil eyye šī wa lā yekdī bes yākul ušūr el-fūl u yenām fī ḥarāba, āl el-melik biddī tḡību lī el-bint u ḡawwizūhe ilu u uṭrudūhum bi-l-awā'ī ellī 'aleyhim el-bint lammā ālū ilhe el-melik biddeki labaset 'a'd el-līrāt taḡta awā'ihā u rāḥet uddām el-melik ellī ḡawwazhe min eš-šabb ellī yākul ušūr il-fūl wi-smū Ḥasan u ṭaradhā min el-ašr.

Prevod s bagdaskog na kairski govorni idiom, približan izgovor:

Rāḥ el-wazīr ḡāb eš-šabb ellī yākul ušūr el-fūl u āl mā fī aswa u aksal min hāzā mā yešteḡil eyye šey wa lā yekdī bes yākul ušūr el-fūl u yenām fī ḥarāba, āl el-melik 'āuz tḡību lī el-bint u gawwizūhā minnō u uṭrudūhum bi-t-tōb ellī 'aleyhim el-bint lammā ālū ilha el-melik 'āuzik labaset 'a'd el-līrāt taḡta hdūmhā u rāḥat uddām el-melik ellī gawwazha min eš-šabb ellī yākul ušūr il-fūl wi-smū Ḥasan u ṭaradhā min el-ašr.

Prevod s bagdaskog na književni (pisani) idiom, približan izgovor:

Dahaba al-wazīru wa atā bi-š-šābbi al-laḡī ya'kulu qušūra al-fūli wa qāla mā min 'at'asi wa 'aksali min hādā lā ya'mal 'ayya šay' wa lā yakdī faqaṭ ya'kulu qušūra al-fūl wa yanāmu fī ḥarāba, qāla al-maliku ātū lī b-il-binti wa zawwiḡūhā minhu wa 'uṭrudūhumā bi-t-tiyāb al-laḡī humā bi-hā, al-bint 'indamā qālū la-hā al-malik yurīduki labasat 'aqdan min al-līrāt taḡta ṭiyābihā wa dahabat 'amāma al-malik al-laḡī zawwaḡahā min aš-šābb al-laḡī ya'kulu qušūra al-fūl wa-smuhu Ḥasan wa ṭaradahā min al-qašri.

---

u zbirci iračkih narodnih priča *Ribareva kći* (Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1998.) Ovaj arapski idiom kod Grajnzove nosi naziv *Mesopotamian Spoken*. Originalni tekst može se naći na internetu, <http://www.srpkolectaric.com/>.

Kairski govorni idiom kao osnova:²²

Kān fī(hi) mara fallāḥa ṭammā 'a māšya fī-s-sikka u šāyila 'alā rāshā ḥallit leben rāyḥa tbī'ū fī-s-sū'.

Wi hiyya māšya ālit li-nefsahā: anā di-l-wa'ti abī' il-leben w-eštiri b-tamanū bēḍ il-bēḍ yitalla 'lī katākīt abī' il-katākīt w-eštiri b-tamanhā na 'ga w-in-na 'ga tiwliḍ ḥirfān kitīr. Abi 'hum w-eštiri ḥittit arḍ w-il-arḍ yittalla 'li uṭn. Abī'ū w-aḥawwiš w-eštiri arḍ il-ḡāyit mā yib 'ā 'andī 'izba.

Wi hiyya māšya dāsīt fī ḥufra fī-s-sikka wi wi 'it w-in'alabit il-ḥalla fa-rāḥ minhā el-leben w-aḥlāmhā sawā.

Prevod na srpski:

Bila neka žena seljanka ali vrlo lakoma i išla tako putem noseći na glavi lonac mleka da ga proda na pijaci. Idući tako razgovarala se sama sa sobom: „Sad ću ja prodati ovo mleko pa ću za te pare kupiti jaja; iz jaja ću dobiti piliće, pa ću za njih kupiti ovcu, a ovca će mi očajnjati mnogo jagnjadi. Ja ću ih prodati, pa ću kupiti njivu i sa nje ću dobiti pamuk; prodavaću ga i štedeću, pa ću kupovati zemlju dok god ne sastavim celo imanje.“

Dok je tako išla, stade u neku ruču na putu i pade, lonac se prevrte i iz njega ode i mleko i s njim skupa i njeni snovi.

Prevod s kairskog na jerusalimski govorni idiom, približan izgovor:

Kān fī(hi) mar 'a fellāḥa ṭammā 'a māšiya fī-s-sikka u šāyila 'alā rāshā ḥallit leben rāyḥa tbī'ō fī-s-sū'.

Wa hiyya māšiya ālet li-nefshā: anā hella b-abī' el-leben wa ešterī b-temenō bēyḍ el-bēyḍ yitalla 'lī katākīt b-abī' el-katākīt w-ešterī b-tamanhā na 'ḡa w-in-na 'ḡa tiwliḍ ḥirfān ktīr. Abi 'hin w-ešterī 'uṭ'at arḍ w-il-arḍ yittalli 'lī uṭn. Abī'ō wa b-ewaffir w-ešterī arḍ li-ḡāyat mā be-b'ā 'andī mezra 'a.

Wa hiyya māšiya dāset fī ḡūra fī-s-sikka wa wa 'at w-in'alabat il-ḥalla fe-rāḥ minhā el-leben wa aḥlāmhā sawā.

Prevod s kairskog na bagdatski govorni idiom, približan izgovor:

Čān fī mreyya fellāḥa ṭammā 'a māšiya fī-d-derub u šāyila 'alā rāshā ḥallit liben rāyḥa tbī'ū fī-s-sūḡ.

Wa hiyya māšiya ḡālet li-nefshā: āni hesse abī' el-liben wa ešterī b-temena biēyḍ el-biēyḍ yitalla 'lī katākīt abī' el-katākīt w-ešterī b-tamanhā na 'ḡa wa-n-na 'ḡa twallid ḥurfān hwāya. Abi 'hin w-ešterī quṭ'at arḍ w-il-arḍ yittalli 'lī ḡuṭn. Abī'a wa awaffir w-ešterī arḍ li-ḡāyit mā tšīr 'iddī mezra 'a.

Wa hiyya māšiya dāsīt fī ḥufra fī-d-derub wa wuḡ'at w-ingalabat il-ḥalla fe-rāḥ minhā el-liben wa aḥlāmhā suwā.

Prevod s kairskog na književni arapski (pisani) idiom, približan izgovor:

²² Priča *Lakom dobija manje* (doslovno: *Lakomost umanjuje dobitak* – It-ṭama' yiqillī ma gama'). Ovaj arapski idiom kod Grajzmzove nosi naziv *Egyptian Spoken (Lower Egypt Arabic)*. Originalni tekst objavljen je u anglosaksonskoj transkripciji u T. F. Mitchell: *An Introduction to Egyptian Colloquial Arabic*, Oxford University Press, London 1960, 2nd ed., 120.

Kānat hunāka fallāḥatun ṭammā 'atun ḡiddan dāhibatun fī-ṭ-ṭarīqi wa ḥāmilatun 'alā ra 'sihā ḥullatan mina-l-labani li-kay tabī 'ahu fī-s-sūqi.

Wa baynamā hiyya dāhibatun qālat li-nafsihā: 'innanī sa- 'abī 'u al- 'āna ḥāda-l-labana wa 'uwaffīru wa 'aštārī bi-ṭamanihi bayḍan al-bayḍu sa-yu 'īnī firḥānan 'abī 'u al-firḥāna wa 'aštārī bi-ṭanihā na 'ḡatan wa-n-na 'ḡatu talidu ḥirfānan kaṭīratan. Abi 'uhā wa 'aštārī qīṭ 'ata 'arḍin wa-l- 'arḍu sa-yu 'īnī quṭnan. 'Abī 'uhu wa 'uwaffīru mā 'aḥṣulu 'alayhi minhu wa 'aštārī 'arḍan li-ḡāyati mā takūnu 'indī mizra 'atun.

Wa qad dāsāt 'aṭnā 'a mašyihā fī ḥufratin fī-ṭ-ṭarīqi wa waqa 'at fa-inqalabat al-ḥullatu fa-sāla minhā al-labanu wa 'aḥlāmuhā ma 'ahu.

ZAKLJUČAK: ARAPSKI JEZICI ILI ARAPSKI DIJALEKTI?

Na kraju, vratimo se opet Kristalovim rečima o engleskoj jezičkoj situaciji: “[...] niko ne spori činjenicu da postoji jedinstvena zajednička jezička osnova koju svi izvorni govornici prepoznaju kao engleski jezik i koja se potvrđuje opštom upotrebom standardnog pisanog jezika, i zajedničkim književnim nasleđem.”

Konstatujući da na arapskim govornim idiomima nema pisane književnosti (što nije sasvim tačno), da glavnini tih idioma gramatike nisu ni opisane a kamoli sistematizovane, da su im fonetike samo polovično podudarne ili bar unekoliko različite a leksika manje ili više nepodudarna i nema leksikografsku bazu ili je ima u vrlo malom broju dvojezičnih rečnika koje su uradili stranci, Grajnzova i njen institut ustanovljavaju broj od 35 arapskih jezika, od kojih je svaki u svome okrilju razvio manji ili veći broj dijalekata.²³

Ali, odsustvo pisane književnosti na nekom idiomu/jeziku, mada faktor od silnog uticaja na težnju brzog i efikasnog širenja kulture u datoj sredini putem pisane reči, nipošto ne znači odsustvo *svake* književnosti na tom idiomu. Nema nijednog arapskog govornog idioma na kojem ne postoji vekovna usmena književnost.²⁴ Ona se prenosila, pa se i dan-danas prenosi usmenim putem, mada u kudikamo manjoj i sve manjoj meri i poznata je svakom pripadniku svearapske jezičke ili konkretne dijalekatske zajednice. Na jeziku te književnosti je arapski jezik dobio i u izvesnoj meri i čuva brojne informacije o drevnom životu svoga naroda.

Kuranski arapski jezik, koji se u svesti Arapa poistovećuje s već spomenutim terminom *al- 'arabiyya al-fuṣḥā*, jedini je liturgijski jezik svih muslimana, kakav god bio njegov izgovor u udaljenim narodima islamske veroispovesti. Svi Arapi, od objave islama, od najranijeg detinjstva mole se na klasičnom idiomu pisanog arapskog jezika i svaki pojedinac slušao je, a često i zna napamet, mnoštvo stihova iz klasične poezije na tom istom idiomu. Većina Arapa nije u stanju njime govoriti, ali ga doživljava kao svoj jezik i književnost na njemu, mada ne razume u potpunosti, oseća i doživljava kao *svoju staru*, autentičnu književnost.

²³ Uredništvo izdanja *Ethnologue* spremno reklasifikuje svaki jezik ili dijalekat i menja mu kod kada dođe do informacije koja na zadovoljavajući način dokazuje da je takva izmena nužna.

²⁴ U nas postoje tri objavljene zbirke arapskih izvornih narodnih priča, prevedenih s istočnoarapskih govornih dijalekata, a još dve su spremne za štampu i trebalo bi da se uskoro pojave.

U tom smislu teško je uočiti bitnu razliku između govornika ma kog od većih engleskih, nemačkih, francuskih ili ma čijih govornih idioma i govornika kojeg od glavnih arapskih govornih dijalekata.

Možda će arapski govorni dijalekti, pod uticajem budućih lingvističkih, političkih i kulturnih trendova, zaista divergirati u meri koja će, jednom, dovesti do ustanovljavanja posebnih jezika u onom smislu u kojem se to odigralo na sceni srpskog ili srpskohrvatskog jezika, možda će se zbiti i procesi koji će u kritičnoj meri ometati sporazumevanje među pripadnicima arapske nacije i iz graničnih ili obližnjih oblasti a ne samo onih međusobno udaljenih.²⁵

O tome zasad možemo samo spekulirati. U ovom trenutku tvrdnja Barbare Grajnz da postoji 36 arapskih jezika teško se može prihvatiti jer izgleda naučno nezastavljena, tendenciozna ili, bar, vrlo, vrlo preuranjena.

SUMMARY

What counts as a language depends on socio-linguistic evaluation. Shared language intelligibility features are complex and usually include etymological and grammatical evidence agreed upon by experts. However, not all scholars share the same set of criteria for what constitutes a “language” and what features define a “dialect.” Typological analysis of language leads experts to generally agree (or not) on some language relationships.

Among the issues on which the language science has always been trying to give convincing answers there are two very simple, yet extremely interesting questions. These are: *What is a language?* and *What is a dialect?* Although the difference between language and dialect is pretty clear in most cases, it is not always easy to determine.

In addition to the basic criteria, i.e. genetic and typological, to determine the status of an idiom as a *language* or a *dialect*, some other criteria are also important: mutual intelligibility, the level of communication capacity, lexical similarity, phonetic range, function (whether a particular idiom has a written form or not, is it used only for verbal communication, or only in the written form, or in both forms, is it reserved for a particular field of human activity, etc. One of the inevitable questions is: how do the speakers of related languages communicate with each other and how does it work between the speakers of the dialects belonging to one and same language?

Arabic is an Afro-Asiatic language of the Semitic family. As a mother tongue, in any of its living forms, it is used by over 250 million people. If we were to apply on the case of the Arabs and their language Crystal’s arguments about the “common language basis, the general use of the standard written language and the literary heritage”, we should accept that Arabic is only one language with a number of spoken dialects. It must be admitted, though, that there is a deep diglossial split inside its body, confirmed by many scientific treatises, but it is not just because some of its *dialects* differ among themselves more than the *variants* of English among themselves, but for the reasons that essentially mark the state of a language as the state of diglossia: fundamental lack of functional overlap between the two (sometimes more) main forms of a language.

---

²⁵ Tako, na internetu već poodavno postoji *Vikipedijin* sajt koji uređuju Egipćani na kairskom govornom idiomu. Pisan je, prirodno, arapskim pismom, ali jezik mu je proglašen za – egipatski.

Bearing all this in mind, Barbara Grimes argues that there are 36 Arab languages. For literary Arabic she succinctly states: "Not a mother tongue, but taught in schools." Of the remaining 35 languages in this classification 21 languages belong to the Eurasian part of the Arab world, the rest to the African. Each of these languages carries in its name the adjective Arabic. Now the privy question is: are all these *languages* or *dialects*?

REFERENCES:

- Bateson, Mary Catherine. 1967. *Arabic language handbook*. Washington D.C.: Center for Applied Linguistics.
- Behnstedt, Peter and Manfred Woidich. 1988. *Die ägyptisch-arabischen Dialekte*, 3 vols. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Behnstedt, Peter. 1985. *Die nordjemenitischen Dialekte*. Teil 1: Atlas. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag.
- Bender, M. Lionel, ed. 1983a. *Nilo-Saharan language studies*. East Lansing: African Studies Center, Michigan State University.
- Borg, Alexander. 1985. *Cypriot Arabic*. Stuttgart: Deutsch Morgenlaendische Gesellschaft.
- Breton, Roland J. L. 1991b. *Geolinguistics: Language dynamics and ethno-linguistic geography*. Ottawa: University of Ottawa Press.
- Bright, William, ed. 1992. *International encyclopedia of linguistics*, 4 vols. New York: Oxford University Press.
- Bryson, Bill: *The Mother Tongue*. Harper Collins 1991.
- Bugarski, Ranko: *Linvistika u primeni*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1986.
- Casad, Eugene H. 1974. *Dialect intelligibility testing*. SIL Publications in Linguistics and Related Fields, No. 38. Norman, Oklahoma: Summer Institute of Linguistics.
- Cohen, David. 1963. *Le dialecte Arabe Hassaniya de Mauritanie*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Comrie, Bernard, ed. 1987. *The world's major languages*. New York: Oxford University Press.
- Drower, Ethel S. 1939. *The Mandaean of Iraq and Iran*. Oxford University Press.
- Fischer, Wolfdietrich and Otto Jastrow. 1980. *Handbuch der arabischen Dialekte*. Wiesbaden: Harrassowitz.

- Fleisch, H. 1974. *Études d'Arabe dialectal*. Beyrouth.
- Grimes, Barbara F. 1986. "Regional and other nonstandard dialects of major languages". *Notes on Linguistics* 35:19–39.
- Grimes, Barbara F.: *Ethnologue: Languages of the World*, 13th Edition, Dallas, SIL, 1996.
- Grimes, Joseph E. 1974a. "Dialects as optimal communication networks". *Language* 50:260–269.
- Grimes, Joseph E. 1974b. *Word lists and languages*. Technical Report No. 2. Ithaca, New York: Cornell University, Department of Modern Languages and Linguistics.
- Grimes, Joseph E. 1986. "Area norms of language size". In B. F. Elson, ed., *Language in global perspective*. Papers in honor of the fiftieth anniversary of the Summer Institute of Linguistics, pp. 5–19. Dallas: Summer Institute of Linguistics.
- Grimes, Joseph E. 1988. "Correlations between vocabulary similarity and intelligibility". *Notes on Linguistics* 41:19–33.
- Harris, Tracy K. 1994. *Death of a language*. Newark: University of Delaware Press.
- Holes, Clive. 1988. "The typology of Omani Arabic dialects". In *Proceedings of the BRIMES International Conference on Middle Eastern Studies*. Leeds: University of Leeds.
- Holes, Clive. 1990. *Gulf Arabic*. New York: Routledge.
- Ingham, Bruce. 1982. *Northeast Arabian dialects*. London: Kegan Paul International.
- Ingham, Bruce. 1994. *Najdi Arabic: Central Arabian*. Amsterdam: John Benjamins.
- Jastrow, Otto. 1978. *Die Mesopotamisch-Arabischen qeltu-Dialekte*, 2 vols. Wiesbaden: Kommissionsverlag Franz Steiner GMBH.
- Jernudd, Bjorn H. and Muhammad H. Ibrahim. 1986. "Aspects of Arabic sociolinguistics". *International Journal of the Sociology of Language* 61. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Johnstone, T. M. 1967. *Eastern Arabian dialect studies*. London: Oxford University Press.
- Kaye, Alan S. 1988. "Review of Bjorn H. Jernudd and Muhammad H. Ibrahim, Aspects of Arabic sociolinguistics, International Journal of the Sociology of Language 1986". *Language* 64:210.
- Kristal, Dejvid: *Kembrička enciklopedija jezika*, Nolit, Beograd 1987, 1996.
- Kristal, Dejvid: *Smrt jezika*, Biblioteka XX vek, Beograd 2003.

- Leštarić, Srpko (ed. tr.): „Jezik i prevodenje arapske narodne priče“. U *Antologija arapske narodne priče*, Vreme knjige 1994.
- Leštarić, Srpko: “The Language and Translation of Arab Folktales”. *ATA Chronicle*, vol.XXX, No.2, Feb, 2001, pp.45–48, 72.
- Marcais, Ph. 1977. *Esquisse grammaticale de L’Arabe Maghrebin*. Paris: Librairie d’Amerique et d’Orient.
- Mitchell, T. F.: *Pronouncing Arabic*, Volume 2. Clarendon Press 1990.
- Mitchell, Terence F.: *An Introduction to Egyptian Colloquial Arabic*, Oxford University Press, London 1960.
- Muller, Siegfried H. 1964. *The world’s living languages*. New York: Frederick Ungar.
- Owens, Jonathan.: *A Linguistic History of Arabic*. Oxford University Press 2006.
- Persson, Andrew. 1984. “The relationships of the languages of the Sudan”. In *Occasional Papers in the Study of Sudanese Languages* 3, pp. 1–5. Juba: University of Juba, SIL, and IRL.
- Prochazka, Theodore Jr. 1988. *Saudi Arabian dialects*. London: Kegan Paul International.
- Ruhlen, Merritt. 1987. *A guide to the world’s languages, Vol. 1: Classification*. Stanford: Stanford University Press.
- Simons, Gary F. 1979. *Language variation and limits to communication*, Technical Report No. 3., NSF Grant No. BNS 76–06031. DMLL, Cornell University.
- Sobelman, Harvey, ed. 1962. *Arabic dialect studies: A selected bibliography*. Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics and Middle East Institute.
- Tajir, Mahdi Abdalla, Al-: 1982. *Language and linguistic origins in Bahrain: The Baharnah dialect of Arabic*. London: Kegan Paul International.
- Thelwall, Robin, ed. 1978. “Aspects of language in the Sudan”. *Occasional Papers in Linguistics and Language Learning*, No. 5. Coleraine: New University of Ulster.
- Thomas, Bertram. n.d. *Four strange tongues from south Arabia: The Hadara group*. Proceedings of the British Academy, Vol. XXIII. London: Humphrey Milford Amen House EC.
- Tucker, Archibald N. 1967 (1940). *The Eastern Sudanic languages*. Vol. 1. London: Dawsons for IAI.
- Versteegh, Kees: *The Arabic Language*. Edinburgh University Press 2001, 212.

Voegelin, Charles Frederick & Voegelin Florence Marie: *Classification and Index of the World's Languages*, Elsevier Science Limited, 1977.

Zavadovskii, Yurii Nikolaevich. 1962. *The Arabic dialects of the Maghrib*. Moscow: The Publishing House of Eastern Literature. [in Russian]